

ВІДГУК

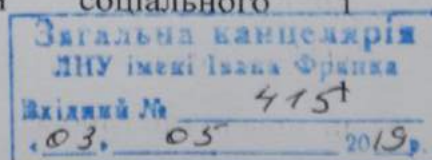
доктора філософських наук, професора

ПЕТРУШОВА ВОЛОДИМИРА МИКОЛАЙОВИЧА

на дисертацію **ДАХНІЯ АНДРІЯ ЙОСИПОВИЧА «Динаміка людського існування у мисленні М. Гайдеггера: екзистенційно-темпоральний та філософсько-технічний дискурси»**

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

XXI століття у всій повноті отримало у спадок не лише віковічні проблеми світоглядного знання, але й такі, які виникли і осмислювалися на протязі буремного XX століття. Усі вони в кінцевому рахунку замикаються на проблемі про сенс людського життя. Як жити у сучасному глобалізованому світі, коли найрізноманітніші зміни відбуваються з небаченою інтенсивністю? Як досягнути людському розуму такі процеси? І чи можливо це сучасній людині? Хто ця людина, яка має для пізнання такий потужний інструмент – його величність розум? Розум, який дає їй такі результати пізнання світу, і які, втілюючись у виробничу діяльність, змінюють усе на планеті Земля і вона перетворюється на своєрідну лабораторію різноманітних експериментів. І сама людина змінюється. Це полісутнісне homo змінюється. Як воно змінюється і куди спрямовані ці зміни? Чи не загубилася людина у прірві часу? Чи відповідає, і в якій мірі, її сутність, її існування, говорячи категоріями Гегеля, Фейербаха і Маркса? Чи істинне її життя, чи дійсна вона – ця людина XXI століття! Сказане нами – це своєрідна емоційна акцентація існуючої антропологічної проблеми. Лише філософія здатна у повноті осмислювати такі процеси і роботи висновки, на які спираються мислителі, розробляючи свої рекомендує життєстверджувальні програми соціального і

індивідуального життя. Тому загалом проблема людського існування зараз найактуальна – вона стала доленосною для усього людства, яке опинилося у критичному стані подальшого виживання у цивілізаційному просторі, в тому маємо екзистенційну проблему «бути чи не бути», до якої треба підійти на найвищому філософському рівні усвідомлення долі людської спільноти. Автор дисертаційного дослідження у цьому сенсі заслуговує визнання й повагу, бо саме «динаміка людського існування» стає вирішальним чинником на шляху темпоральних обмежень, які накладають глобальну «космічну» відповідальність на людство. То що ж таке «динаміка людського існування»? Мабуть це життя, сповнене найрізноманітніших смислів, надбаних за час сходжень та падінь на сходах власної долі людини. І справа тут не стільки у визначенні, скільки як сама людина ставиться до своєї долі. Саме через це проблематизація людського існування крізь призму автентичності людини у дисертації викликає увагу й філософське навантаження її сприйняття, що є дуже позитивним внеском автора.

Сучасні філософи у своєму осмисленні намагаються спиратися на здобутки у цій царині своїх попередників. А їх багато. В осмисленні сенсу життя і шляху людини до повної реалізації своєї сутності провідне місце, без сумніву, займає філософська антропологія. Саме вона розкриває панораму цих пошуків і саме там в її лоні знаходимо ті грандіозні побудови, автори яких зуміли «схопити» зміст своєї епохи в її антропологічному аспекті. Спираючись на ці побудови, відкриваючи в них живе для нас слово ми забезпечуємо своєрідну неперервність поколінь, продовжуємо певну традицію. Особливо це стосується великих мислителів, які прозрівали майбутнє. До таких мислителів, без сумніву, належить Мартін Гайдеггер. Він, як підкреслює дисертант, «упродовж щонайменше останнього півстоліття... залишається однією з фігур, найінтенсивніше дебатованих у світовому філософському, та й загально-гуманітарному дискурсі».(с.21).

І якими б грандіозними не були здобутки у сфері дослідження багатогранної філософської діяльності Гайдеггера інтерпретація його творчості (підкреслюю, герменевтична інтерпретація) була і буде актуальною уже за визначенням її суб'єкта.

Висловлені міркування зайвий раз висвітлюють той факт, що культурні, історичні, світоглядні і особливо філософські надбання стають конче потрібними в часи соціальних зламів, криз і духовних трансформацій. Ці надбання не лише допомагають вирішувати складні життєві проблеми, а й стимулюють інтегральні пошуки та виявляють нові підходи, ідеї, концепції. Тому тематизація в даному випадку такого аспекту багатогранної творчості Гайдеггера як його концепція людського існування вельми доречна.

В сучасних умовах звернення до екзистенційно-антропологічних ідей актуальне на фоні потреби формування нових філософсько-антропологічних парадигм. І хоча на сьогодні гайдеггеріана неосяжна все ж таки питання про екзистенційну лінію, екзистенційну передісторію і «включеність» Гайдеггера в екзистенційну мисленнєву традицію» (с.27) є новаторським і своєчасним. Сучасна філософська думка, і, особливо, українська, потребує дослідження креативних тем, які пластично вписуються в умови становлення глобалізованого суспільства.

При нагоді вважаємо зазначити наступне: завдання історії філософії полягає у створенні умов для плідного діалогу між сучасним і минулим. Визначальним у належних умовах для вказаного діалогу є вибір такої методології, яка дає змогу виявити теоретичну спадковість між мислителями, що здійснювали у минулому філософські пошуки, дозволяє виявити у сучасних їм вченнях та концепціях ознаки історичної цілісності і послідовності. У царині європейської філософської думки історико-філософською методологією, яка може слугувати певним зразком історико-філософської рефлексії є методологія запропонована В.Віндельбандом, згідно з якою завдання історико-філософського

дослідження полягає, по-перше – у встановленні всіх даних, які можуть бути отримані про життя, інтелектуальний розвиток і вчення філософів із доступних нам джерел; по-друге – у відновленні з цього матеріалу генетичного процесу в такій мірі, аби для кожного філософа була виявлена залежність його вчення як від поглядів, ідей далекого часу його, власної природи і його освіти; по-третє – в оцінюванні того знання, яке мають по відношенню до загального результату історії філософії виявлені та пояснені таким чином вчення. Ознайомлення зі змістом дисертаційного дослідження виявляє достатні ознаки застосування автором такої методології.

Слід відмітити, що задум дослідження, його структура та змістовне наповнення гармонійно поєднані і методологічно вдало відтворені в назві цієї ґрунтовної праці. Специфіка екзистенційно-антропологічних ідей Мартіна Гайдеггера, їхнє походження, своєрідність формування, їхня оригінальність і впливи на подальшу філософію подається в різноплановій багатоаспектній історико-філософській перспективі, яка через системний аналіз походження і особливостей ідей екзистенціалізму, різноманітних досліджень творчості Гайдеггера і власне його творчості відображає сучасні інтенції філософського мислення.

Дисертант запропонував сміливий і новаторський проект цілісної реконструкції екзистенційно-антропологічних ідей Гайдеггера у контексті генези екзистенціальної філософії і сучасного йому філософування, їх роль і місце у філософській творчості німецького мислителя і їх вплив на сучасні філософсько-антропологічні пошуки. У цьому дисертант вбачає наукову новизну. Дуже грамотно, чітко, лаконічно і дохідливо складена анотація. Майстерно виписаний вступ, в якому, по-суті, в згорнутому вигляді окреслена теоретико-методологічна панорама дослідження і викладена логіка (як програма) його розгортання. Згідно з цією програмою розгортання початок руху дослідницької думки автора розпочинається з викладення походження ідей екзистенціалізму в історії європейського

світоглядного і філософського мислення. Дисертант виявляє блискучу історико-філософську ерудицію і демонструє високий рівень рефлексування над включеним у площину дослідження мислительним матеріалом. Здійснивши впорядкування екзистенційної парадигми мислення через дослідження екзистенційної філософської традиції автор висновує наступне: у цій традиції «Людина виступає як абсолютно неповторне буття, яке визначається унікальною часовістю й особливим життєвим проектом і яке не можна редукувати до певного рівня сприйняття з боку тих чи інших дисциплін, що претендують на пізнання людини, буття, яке не можна тлумачити як об'єкт серед інших об'єктів, яке не можна сприймати як похідне щодо певної стійкої сутності, у чому б ця сутність не полягала» (с.77). Підсумовуючи розкриття критеріїв (а їх автор нараховує 12) екзистенційного мислення і їхньої релевантності щодо Гайдеггера, автор констатує, що їх «цілком достатньо, аби подивитись на можливість прочитання його філософії крізь призму екзистенційного мислення як цілком виправдану і навіть неминучу, неunikнену, закономірну» (с.93). Логічно здійснений перехід до відтворення становлення і розвитку екзистенційної лінії в історії мислення, яка представлена Б. Паскалем, С. К'єркегором і Ф. Достоєвським. Автору вдалося вибудувати системну цілісність дискурсу і підпорядкувати розгортання дослідження згідно проголошеному завданню, так би мовити, наростити історико-філософським матеріалом теоретико-методологічні м'язи засобам проникнення думки у глибини творчого доробку Гайдеггера. Не оминув автор і український контекст, вказавши на творчість Г. Сковороди, спираючись на дослідження сучасного українського вченого Леоніда Ушкалова. Залучає в аналіз творчість Т. Шевченка, В. Стуса і цілої низки сучасних українських дослідників. Як висновок автор проголошує: отже українська екзистенційно-персоналістична традиція (сягаючи своїми витокami «філософії серця», зародження якої відбувається в рамках культури бароко) цілком вписується в контекст екзистенційного

європейського мислення, є одним із елементів екзистенційної традиції європейської культури. При цьому можна навіть поставити питання, а чи ці екзистенційні мотиви не становлять у кінцевому підсумку лейтмотиви, тобто провідні, центральні мотиви української культури загалом. Проте специфіка саме української екзистенційної традиції полягає в тому, що принцип індивідуальної неповторності доповнюється моментом інтенсивного утвердження; останнє здійснюється в умовах, які всіляко йому перешкоджають, в умовах несприятливих і навіть жорстких, а тому таке утвердження неминуче веде до самопожертви.

Отже, розробивши на основі цих двох розділів, які представляють собою органічне ціле, теоретико-методологічний конструкт проникнення думки в центральну тему дослідження дисертант у 3,4 і 5 розділах формулює проект герменевтичної феноменології Гайдеггера. Тут розгортається ґрунтовна інтерпретація його поглядів з точки зору вкоріненості їх в екзистенційно - антропологічну традицію. Розділи насичені величезною інформативністю, розкриті джерела філософії Гайдеггера, якими є філософія європейської античності (особливо Аристотель) і християнського мислення (особливо Августин). Дуже добре виписаний §4 третього розділу де розкривається процес секуляризації Гайдеггером філософсько-релігійних ідей К'єркегора. У висновках до цього розділу автор вказує, що «саме вкоріненість у традиції, зокрема в традиції європейського мислення і передовсім у духовному світі Еллади, уможливила Гайдеггерівський розрив з Гуссерлевим проектом трансцендентальної феноменології як опозиційним щодо будь-яких форм «історизму», «психологізму» й «релятивізму» і сприяла герменевтизації та екзистенціалізації феноменологічної філософії, водночас показано, що в такий спосіб Гайдеггер продемонстрував можливість – за всієї вагомості для нього історико-філософського надбання – будувати, через невпевнене експериментування й нову інтерпретацію історії західної філософії, оригінальний мисленевий проект (с. 285). Одна із заслуг Гайдеггера полягає

в розробці теорії деструкції і застосування її для розуміння буття виходячи з часу, адже «співвідношення буття і часу впродовж багатьох століть залишалося прихованою темою не лише всієї історії західної онтології, але й історії людства» (с. 283). І далі дисертант обґрунтовує висновок «згідно з яким у результаті гайдеггерового переосмислення засад трансцендентальної феноменології у бік її герменевтизації та екзистенціалізації – причому головно завдяки інтенсивному засвоєнню історико-філософського матеріалу – відбувається переорієнтація з «позасвітового» пізнаючого трансцендентального суб'єкта на безпосередньо охоплюване конкретно-історичне життя особи на індивідуальну екзистенцію, яка спроможна себе витлумачити, акцентування на фактичні передумови мислення» (с. 292).

З такою ж потужною теоретико-методологічною силою виписаний 4 розділ де в рамках екзистенційно-темпорального дискурсу розкривається вирішення Гайдеггером проблеми автентичного існування. Особливо слід відмітити тлумачення дисертантом сприйняття часу Гайдеггером в контексті кантівського схематизму. Дисертант пише: «Гайдеггер здійснює введення теоретичних ідей Канта в екзистенціалістський контекст, передовсім з допомогою вельми оригінального трансформування – у напрямі до онтолого-темпоральної інтерпретації кантової концепції схематизму, схематизація розуміється тепер виключно виходячи із часу і часовості. Іншими словами, розуміння трансцендентальної спроможності виображення як первинної часовості, самобуття «темпоралізація» кантового схематизму постають істотними чинниками формування герменевтично-феноменологічної інтерпретації часовості у Гайдеггера; останній достатньо переконливо показує, як схематизм «працює» в екзистенційно-темпоральній площині. Схематизм спроможності виображення, збагненний у контексті первинної часовості трансформується у такий схематизм естетично-горизонтальної темпоральності, завдяки якому відбувається фундаментальне

структурування сенсів буття» (с. 329). Автор виокремив підходи Гайдеггера, які стосуються скінченності людського існування і передумов досягнення автентичної екзистенції. Такого роду підходи корелюються із танатологічною проблематикою. Гайдеггерівську інтерпретацію дисертант позначає як екзистенційно-онтологічне тлумачення смерті. Через усвідомлення смерті «як моєї власної» відбувається вихід за межі «несправжнього», «нівельованого», анонімного існування і з'являється можливість зробити активний поворот до сенсу буття, тобто смерть сприймається як позитивна характеристика людського буття. Заслуга Гайдеггера, пише дисертант, полягала насамперед у знаходженні кореляції між буттям і ніщо: ніщо виявляється необхідним елементом структури реальності. Ніщо відкривається завдяки фундаментальному настрою жаху. Саме жах відкриває в ось-бутті свободне буття, можливість вибирати себе самого, стати справжнім, автентичним і позбутися несправжності, знеособленості. Отже, - висновує автор, - «Гайдеггерова спроба інтерпретувати смерть дуже легко вписується в контекст екзистенціалістських тлумачень. Тільки беручи до уваги перспективу смерті на думку німецького мислителя, може бути відкритий і по-справжньому осягнений вибір часовості» (с. 352).

І нарешті п'ятий, завершальний розділ. Тут дисертант розкриває динаміку людської екзистенції в контексті цивілізаційних трансформацій. Це згідно логіки дослідження філософсько-технічний дискурс, який характерний для «пізнього» Гайдеггера. Та інтелектуально-психологічна напруга, яка пронизує попередні розділи помітно слабшає, але текст насичений глибокими роздумами дисертанта про людське існування у сучасному технічному середовищі і тлумачення Гайдеггером техніки. Нинішня духовна ситуація являє собою, згідно з Гайдеггером, нівелювання сутності і можливості людини, її деіндивідуалізацію, деперсоналізацію. Він намагається віднайти сутність сучасної техніки і створює екзистенційну антропологічну філософію техніки, з позиції якої техніка

вбудовується в онтологію Dasein, тобто в рамки концепції буття. Гайдеггер, спираючись на рефлексії свого сучасника Е. Юнгера приходить до «твердження про необхідність виявити саме специфіку новочасної техніки, базованої на суб'єктоцентризмі, на протиставленні суб'єкта і об'єкта: її сутність філософ вбачає в по-ставі» (с. 391). У цьому розділі здобувач спромігся творчо сконцентрувати усі історико-філософські нароби дисертаційного дослідження. Дійсно, зараз людське існування перебуває на екзистенційній межі – між війною і миром, між екологією і деградацією природи, між автентичним та ідентичним, що породжує «культуру смерті» (А. Неклесса). Гайдеггер це відчув своєю глибинною інтуїцією і намагався нас попередити про наближення кризових часів мовою прямих і метафоричних звернень. Вважаю, що саме цей заключний розділ створює переконливе враження про досягнення мети, поставленої автором («українцем»): сучасна динаміка людського існування набула ознаки онтологічного чинника майбутнього усієї планетарної цивілізації, що нам й треба усвідомити, виходячи з фундаментальної онтології М. Гайдеггера.

Закінчуючи аналіз тексту дисертації слід відмітити, що автору вдалося розкрити динаміку людського існування у мисленні М. Гайдеггера у площині екзистенційно-темпорального та філософсько-технічного дискурсів, широко спираючись як на праці самого німецького філософа так і досягнень гайдеггеріани на сьогодні. У дисертаційній роботі простежується чітка логіка викладення – філософські роздуми автора супроводжуються конкретною і толерантною полемікою з вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Поставлена мета реалізується у виконанні завдань, задекларованих дисертантом, які, в свою чергу, відповідають заявленим положенням наукової новизни та підводять до обґрунтованих та переконливих висновків. Дослідження містить у собі значний науково-методологічний потенціал, здатний сприяти формуванню і розвитку нових філософських напрямків. Авторська позиція виявилася методологічно

продуктивною. Очевидно в цьому і полягає сенс наукової творчості. Дисертанту вдалося створити і оформити, згідно з вимогами, оригінальний текст, який відповідає провідним тенденціям сучасної історико-філософської рефлексії. Таким чином, можна констатувати, що А.Й. Дахній здійснив глибинний і всебічний аналіз динаміки людського існування у мисленні М. Гайдеггера, і показав місце і значення цього доробку німецького мислителя для осмислення сучасних процесів людського буття.

Позитивно оцінюючи представлену роботу вважаю за необхідне висловити деякі зауваження:

По-перше, цікавим є те, що Гайдеггер ніколи себе не нарікав «екзистенціалістом» і наголошував на цьому не один раз: його філософія не належить до течії екзистенціалізму (Листи про гуманізм). Про це ще раніше він писав у рецензії на книгу К. Ясперса «Психологія світоглядів» 1921 р. Гайдеггер дуже рано почав думати про те, завдяки чому людина бачить багато чого, що їй видно (у сенсі рефлексії). Гайдеггер створив фундаментальну онтологію. Усе інше впливає з неї у будь-яких аспектах – феноменологічних, екзистенційних, герменевтичних, науково-технічних (як то Постав), мовних та інших. Те, що мислитель запропонував екзистенційну аналітику для розбудови підґрунтя експлікації буття, не надає аргументів на користь нібито створення феноменологічної герменевтики з присмаком екзистенціалізму. Ось його цитата із «Буття і час»: «Тому фундаментальну онтологію, із якої можуть виникнути усі інші, треба шукати в екзистенціальній аналітиці присутності». Але ж не навпаки! Втім автор дисертації як інтерпретатор вибудував свій оригінальний дискурс. І це його право. Тут критерії правильності розмиваються.

По-друге, дуже дивним виглядає ідентифікація великих філософів згідно їхньої національної приналежності – «німець», «данець», «француз» (Але ж К. Ясперс до того ще й єврей, то що...?!) замість поважних

«мыслитель, метр, філософ». Та так часто, що й контекст вживання таких ідентичностей губиться серед доцільності цих «ярликів». Усе було б як є, проте автор глибинно досліджує проблему автентичності людини у плані її існування, а у великих філософів саме ця особистісна риса їм притаманна і тому вони є «громадянами світу» і не заслуговують на таку недоречність, бо й Гуссерль не підтримав би такої «інновації». Хоча це вже певний мейнстрім сучасного філософського дискурсу далеко не кращий і не вартий запозичувань на рівень докторської дисертації (може згодитися для мережевого спілкування, але не для академічної мови). З правопису не дуже вірно писати «Гайдеггерівський проект» з великої літери (втім, як і інші «проекти» різних філософів, які згадуються у дисертації).

По-третє, складається таке враження, що автор зациклюється на тому, що хто сказав, а не на власній рефлексії, через це важко зануритися у авторський світ філософування і виокремити загальновідоме від власного внеску здобувача-українця. Викликає сумнів висновок автора про те, що гайдеггєрова спроба інтерпретувати смерть дуже легко вписується в контекст екзистенціалістських тлумачень, тільки беручи до уваги перспективу смерті «може бути відкритий і по справжньому осягнений вимір часовості». По-перше, мислитель не робив «спроби інтерпретувати смерть», - він мисленнево перевтілювався у авторитетного суб'єкта філософування із горизонту екстатичного сприйняття плинності буття бачив смертність людини, яка згодом знайшла концептуальне відображення у гайдеггерівській четвериці «земне-небесне/ смертне-божественне» (що в певній мірі відповідає схематизму гайдеггерівського, а не кантівського мислення). По-друге, думати, що щось «дуже легко вписується в контекст екзистенціалістських тлумачень – це завищена самооцінка автора у ставленні до метра філософії, або ж легковажне сприйняття проблеми смерті, яку ніби – то можна якимось чином «вписати в контекст екзистенційного бачення життя»: смерть є вікном у вічність і сенс життя – не відчиняти його доти, доки не будуть вичерпані усі смисли

буття...отже спробуйте це якось «вписати» у будь-які тлумачення, коли вічність поглинається безмежністю простору існування і людського – у першу чергу! Осягнути ж вимір часовості (та ще й по-справжньому?!) у «перспективі смерті» - це якось звучить тривіально і навіть наївно: перспектива смерті не підлягає вимірам чи тлумаченням – з цим людина існує, підсвідомо озираючись на ризики й загрози життю, але ж ніколи не каже – усе, мій час скінчився (з цього приводу є така мудрість: «Не пам'ятаю як народився, не знаю, як помру»).

По-четверте, у підрозділі 4.5 «Філософсько-літературна констеляція у межах анатомічного дискурсу: М. Гайдеггер і Л. Тостой», автор зміг би заповнити певні прогалини з танатологічної проблематики шляхом більш особистісного ставлення до поглядів філософа і письменника і це виявилось б плідним для підсилення акценту на «можливості досягнення автентичного існування перед обличчям смерті».

По-п'яте, автор лише побіжно говорить про поняття постав, але це поняття дуже важливе для розуміння гайдеггерівської філософії техніки, було б доцільно розкрити його зміст детальніше.

По-шосте, прекрасно викладені і за змістом, і за формою висновки як після кожного розділу так і всієї роботи, але немає викладу думок дисертанта щодо перспектив подальшого дослідження заявленої теми. Це було б слушно.

Однак, ці зауваження не впливають на загальну високу оцінку роботи, ніскільки не применшують її наукової та практичної цінності. Вони переважно дискусійні і є результатом глибоких роздумів, породжених знайомством зі змістом цієї прекрасної праці.

Представлена дисертаційна робота є завершеним самостійним дослідженням. Наукові положення і висновки автора обґрунтовані та відповідають загальній тематиці роботи. Автору вдалося досягти поставленої мети. Робота містить ґрунтовний науковий аналіз та має вагомий елементи наукової новизни. Деякі висновки спрямовані на

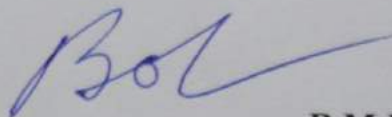
виокремлення нових перспективних напрямків дослідження. Теоретичні результати, які отримані у дисертації, можуть використовуватися у науковій та педагогічній діяльності.

Автореферат дисертації відповідає її змісту.

У достатній кількості публікацій автором викладені основні положення дисертаційного дослідження. Зроблена також апробація результатів дослідження на конференціях різного рівня.

Отже, є всі підстави зазначити, що за теоретичним рівнем дослідження та отриманими результатами дисертація Дахнія Андрія Йосиповича «Динаміка людського існування у мисленні М. Гайдеггера: екзистенційно-темпоральний та філософсько-технічний дискурси» відповідає «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., № 567, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри
філософії і соціології Українського
державного університету залізничного
транспорту (м.Харків)**

В.М.Петрушов

Особистий підпис
засвідчую _____ 20__ р.
Завідуючий канцелярією
УкрДУЗТ

